

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ РУХ НА ХАРКІВЩИНІ У ВИСВІТЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ (1907-1914 рр).

Культурно-просвітний рух був однією з важливих складових процесу національно-культурного відродження. Він розвивався на базі так званої позашкільної освіти. Остання включала досить широке коло організацій від губернського товариства грамотності до сільського аматорського колективу. Не всі з них були українськими і працювали на користь національної справи. Потужня і цілеспрямована русифікаторська політика царизму давала свої плоди. Та незважаючи на перешкоди, на Харківщині створювалися нові українські культурно-просвітницькі організації, які працювали поряд зі старими. На їх діяльну роботу звернув увагу В.Фрадкін, підкресливши, що вони відіграли неабияку роль у справі підготовки ґрунту для практичного вирішення ідеї створення української держави [1, с 55].

Діяльність окремих організацій культурно-просвітнього спрямування у нашому краї вивчали В.Ярошик, Г.Єфросімова, О.Денисенко, зокрема звертаючись до роботи Харківської публічної бібліотеки, архітектурно-художнього гуртка [2,3,4]. Дисертаційне дослідження Т.Коломієць було присвячене довголітній діяльності Харківського товариства грамотності [5].

Культурно-просвітний рух як частину національного руху вивчали В.Кравченко, В. Бурмака, В. Головченко [6,7,8]. В роботах цих авторів український рух досліджувався головним чином в межах міста Харкова. Автори відзначили роль міста в процесі національно-культурного відродження народу, відмітили негативні тенденції в даному процесі і підкреслили необхідність подальшої праці.

Запропонований матеріал може бути певним внеском у вивчення складного процесу національно-культурного відродження в нашому краї, при цьому буде показана позиція української преси. З цією метою використано матеріали періодичних видань, що виходили в межах тієї частини України, яка була в складі Російської імперії. Це, зокрема, газета "Рада" (Київ, 1906-1917), тижневик "Сніп" (Харків, 1912), журнали "Літературно-науковий вісник" (київський період 1907-1914), "Світло" (Київ, 1910-1914), "Украинская жизнь" (Москва, 1912-1917). Останній часопис був створений українцями для російськомовного читача.

У цих виданнях працювали кращі представники українського руху: М.Грушевський, С.Єфремов, Д. Дорошенко, М.Гехтер, М.Міхновський, Ф.Магушевський, А.Ніковський, С.Русова, Г.Шерстюк, С.Черкасенко та інші.

були досить складними і неоднозначними. Згідно з царськими маніфестами, у державі були проголошені буржуазно-демократичні свободи. На практиці чиновники, на зразок сумнозвісного міністра внутрішніх справ П.Столипіна, намагалися будь-якими методами обмежити національно-культурний розвиток українців. Так, наприклад, в Харкові було декілька спроб відкрити просвітню установу. В 1906 р. планувалася робота товариства "Родина", згодом, у 1909р., було ще дві спроби відкрити спочатку "Харківське українське громадське зібрання" [9,10]. Справа увінчалася успіхом лише у 1912р., коли розпочало роботу товариство імені Г.Квітки-Основ'яненка. Причиною таких заборон була боязнь чиновників активізації українського руху в місті [11]. Безліч різноманітних перешкод створювали чиновники різних рангів. Так, причиною зриву українського вечора чи концерта могла бути афіша, яка не сподобалася ісправнику, відсутність в програмі російських номерів, "підозрілість" україномовних текстів пісень або віршів. Часом в пресі з'являлися повідомлення про звільнення зі службових посад людей, які брали участь у роботі українських громадських організацій, цікавилися і читали українську пресу, книги. Велике значення мав суб'єктивний фактор - міра схильності чи ворожості чиновника до української справи. В українській пресі друкувалася інформація про різні вияви культурно-просвітницького руху на Харківщині. Систематичними були повідомлення про проведення в місті та поза його межами народних читань українською мовою, які організовувалися під егідою товариства грамотності або комітету народної тверезості. В 1910 р., за повідомленням газети "Рада", такі читання проводилися у трьох місцях Харкова: Народному домі, першій ральній школі та москалівській школі. Середня відвідуваність читань коливалася в межах 100-300 чоловік. Крім цього, комісія народних читань товариства грамотності відкрила 19 філій по губернії, закупляла і поширювала україномовну літературу, правда відсоток її у порівнянні з російською був досить невеликим [12]. У 1912 р., за інформацією поданою журналом "Світло", у Харкові проводилися народні читання у чотирьох аудиторіях та на Основі. Серед творів, які цікавили слухачів, названо книги В.Грінченка, М.Гоголя, Т.Шевченка, Г.Квітки-Основ'яненка. Тут же автор підкреслив популярність серед народу україномовних читань [13, с.9]. Оцінюючи

Умови, *що* склалися після першої революції в Росії, для розвитку культурно-просвітнього руху

їх роль, українська преса цілком справедливо підкреслювала, що в умовах відсутності рідної

школи вони є одним із необхідних засобів національного пробудження демократичних верств населення [13, с7].

Помітним в пресі культурно-просвітнім осередком була аматорська театральна труппа під керівництвом С.Хвороста і П.Зінченка, що розпочала свою роботу в Харкові у 1907р. Місто не мало українського стаціонарного професійного театру, нашому

тому щойно згаданий колектив певною мірою компенсував цей недолік. У своїй роботі труппа використовувала приміщення Народного дому. Наскільки харків'яни цінували роботу цього колективу свідчив допис Д.Шочинця, вміщений у "Раді".

Із п'ятирічним ювілеєм артистів привітали представники місцевих громадських установ та окремі діячі. У виступах відмічено їх важливу працю на користь України. У подарунок аматори отримали коштовні видання творів М.Груменшу

шевського, І.Карпенка-Карого, М.Лисенка [14]. У межах Харківської губернії культурно-просвітний рух розвивався не лише завдяки філіям товариства грамотності, а й народним бібліотекам, аматорським театральнo-концертним колективам. Певну просвітницьку роль відігравали сільськогосподарські виставки, до яких прилучалася харківська "Українська книгарня", поширюючи через них відповідну літературу.

Огляд наявності української книги в народних бібліотеках кількох українських губерній зроблено журналом "Украинская жизнь". 8гідно з даними по Харківщині їх кількість була незначною і коливалася в середньому від 4,4 у 8тївському до 19,3 у Харківському повітах [15, с.99]. Бібліотечний фонд таких книгозбірень становив близько 500 книг. Обнадійливим, як зазначено в часописі, було те, що читабельність української книги набагато перевищувала російську і при вільному доступі вона могла б зайняти вагоме місце. Тут слід зазначити, що за даними преси українську книгу читали переважно гуртом, тому її вплив набагато перевищував наявну кількість. Цей неадекватний вплив націотворчих засобів, з одного боку, і урядові репресії, з іншого, надали процесу поширення національної свідомості прихований характер. Цікаве спостереження з цього приводу висловив один із українофобів на шпальтах петербурзької газети "Новое время". Серед українців, на його думку, існує дві категорії людей: "діючі" - ті, що непомітно працюють на користь української справи, і "розмовляючі" - які у всіх на очах роблять більше гвалту, аніж конкретної роботи. Перша категорія особливо небезпечна [16]. Очевидно, певна прихованість українського руху не завжди давала можливість царизму реально оцінити його масштаби.

Українська преса систематично звертала увагу на роботу самодіяльних театральнo-концертних колективів. Вони, як правило, виникали стихійно, не мали чітких організацій-

"Рада", - поважний стимул до пробудження національної свідомості серед народу"[17]. Журнал "Літературно-науковий вісник" писав з цього приводу, що значення українських вистав для розвитку національної свідомості досить велике, вони є першою сходинкою на шляху пробудження народу, не випадково влада намагається їх забороняти [18, с.572]. У

краї, як і по Україні, такі вистави проводилися переважно на селі. Часом зустрічається інформація про їх поширення серед робітників. Так, за повідомленням преси, гурт аматорів діяв серед залізничників ст. Люботин [19, с 140].

Звичайно, що сам факт існування культурно-просвітнього осередку не означав автоматично наявність у ньому національно-свідомого колективу, але це був перший ступінь національного прозріння, який рано чи пізно, більшу чи

частину його учасників приводив до цієї мети. Це підтверджували як матеріали кореспондентів, де вони таку думку відстоювали, так і сухий фактичний потік інформації. Ось, наприклад за повідомленням тижневика "Сніп", прибуток від проведеного українського вечора аматори Лебедина переказали на побудову в Києві пам'ятника Т.Шевченку [20]. Ця інформація без зайвих коментарів повідомила про наявність у колективі національно-свідомих елементів, адже власною працею зароблені гроші на непотрібну справу не кидають. Тут же підкреслимо, що проведення різноманітних ювілейних заходів - ще один важливий націотворчий засіб, який згуртував, збуджував народ. Найбільш потужним був рух, пов'язаний з ім'ям Великого Кобзаря. Про його відображення в загальноукраїнській пресі, у тому числі й у Харкові, нами зазначалося окремо [21].

Українська преса не лише висвітлювала конкретні прояви культурно-просвітнього руху, ай критикувала наявні недоліки. Досить болючою була проблема розпорошеності, низької організованості представників культурно-просвітницького руху. Ось, наприклад, коротка цитата допису Д.Пісочинця з Харкова зі сторінок "Ради": "Все відбувається нарізно, окремими гуртками, нема закладу, що згуртував усіх" [22]. Крім цього, давалася в знаки політична різновекторність серед представників українського руху. Певний час українців Харкова об'єднувало товариство ім. Г.Квітки-Основ'яненка, але згодом в пресі з'явилася інформація про розкол серед його членів. Про розкол у товаристві на "демократів" та "буржуазію" доносили у місцеву жандармерію таємний агент "Львович" [23]. Цей розкол, а також недостатній рівень національної свідомості були одними із причин провалу ідеї заснування в Харкові професійного театру, - писалося на сторінках "Ради".

Наостанок слід зазначити, що чимало інформації про культурно-просвітній рух на Харківщині, особливо на шпальтах "Ради" та

них структур, їх діяльність було важко контролювати. Ставлення преси до таких колективів було позитивним. "Аматорство, - зазначала газета

"Світла", подавав Д.Пісочинець. Справжнє прізвище цього харківського кореспондента Д.Ткаченко. Він перебував у родинних зв'язках

із Б.Грінченком, брав безпосередню участь у роботі багатьох харківських просвітніх установ, I
I
На сьогодні його життєвий і творчий шлях I
I
несправедливо призабутий. I

Таким чином, на початку ХХ ст. територія Харківщини була регіоном, де відносно активно розвивався культурно-просвітній рух, спрямований на пробудження національної свідомості народу. Осередками руху були досить різноманітні I
I
установи й організації переважно недержавного I
I
характеру. Для нього характерні такі риси, як поміркованість, демократичність, певна прихो-

ваність. На цей час процес пробудження I національної свідомості охопив не лише середо-
вище дрібної інтелігенції, а й селянство, робіт-
ництво. Стверджувати про його завершеність, а

отже, і про закінчення культурницького етапу I національного відродження не доводиться. I

Українська преса була важливим, хоч і не
самодостатнім джерелом вивчення культурно- I
просвітнього руху в нашому краї. Правдиво висвіт-
люючи існуючий стан справ, вона сприяла акти-
взації процесу відродження культури та націо-
нальної свідомості, подоланню існуючих проблем.

Література:

1. Фрадкін В.З. Про боротьбу громадських організацій за національно-культурне відродження України//Культура України: історія і сучасність. Респуб.наук. -теорет.конф. 26-28 жовт.1992р. Харків, 1992. - С.54-55.
2. Ярошик В.О. Історія розвитку краєзнавчої бібліографії Харківщини // Історія бібліотечної справи в Україні. Мат.регіон.наук.конф. Харків,1994. - С. 78-86.
3. Ярошик В.О.,ЄфросімоваГ.Розвитоккраєзнавчої бібліографії Харківщини //Культура України: історія і сучасність. Там само. С.274-276.
4. Денисенко О.І. Новоукраїнський стиль в архітектурі Харкова в 1900-1917рр. // Культура України: історія і сучасність. Там само. С.213-214.
5. Коломиєць Т. Харківське товариство поширення в народі грамотності. Автореф. Харків. 1998.
6. Кравченко В. Український національний рух у Харкові ХІХ - початку ХХ ст. // Слово і час. - 1993. - №10 - С. 14-20.
7. Головченко В. Український національно-культурний рух у Харкові напередодні і під час першої світової війни // Березіль. -1995 - №9-10. - С. 154-159.
8. Головченко В., Бурмака В. Харків і українське національне відродження к.ХІХ - поч. ХХ ст. // Березіль. - 1994. - №1-2. - С161-168.
9. ДАХО. Ф.29,оп.1,спр.69,арк.1.
10. ДАХО. Ф.29,оп.1,спр.81,арк.2.
11. ДАХО. Ф.29,оп.1,спр.69,арк.3.
12. Г. Кв-ий. Українські читання в Харкові // Рада. 1911-10 верес.
13. ШсочинецьД. Народні читання українською мовою // Світло. - 1912. - Кн.6. С.6-14.
14. Пісочинець Д. Дай, боже, щоб робилося // Рада. - 1911. - 13 трав.
15. Серополко С. Народные библиотеки Харьковской губернии за 1911 год // Украинская жизнь. - 1913. - №6. - С.99-100.
16. Ренников Украинское движение // Новое время. - 1913. - Ібавг.
17. М.Г. Українське аматорство // Рада. - 1914. - Псіч.
18. Гехтер М. Українське життя в 1911 році // Літературно-науковий вісник. - 1912. - Т.57. - Кн.3. - С.563-575.
19. Гехтер М. Українське життя в Росії в 1910 році // Літературно-науковий вісник. - 1911. - Т.53. - Кн.1. - С.123-148.
20. З нашого життя //Сніп. - 1912. -№33-34. - С.14.
21. Яцина О.А. Українська преса про шевченківський рух в Україні на початку ХХ ст. // Український засів. - 1998. - №1-3. - С.34-41.
22. Пісочинець Д. Лист з Харкова // Рада. - 1909. - 19 листоп.
23. ЦДІАУ. Ф.336,оп.4,спр.4,арк.224.